

MİLLİ MÜCADELE'DE AYDIN SANCAĞI VE YÖRÜK ALİ EFE

Editör : Günver GÜNEŞ - Mehmet BAŞARAN

AYDIN BELEDİYE BAŞKANLIĞI YAYINI

Dizgi - Baskı Hazırlık
Şenol KURAR- Mehmet VARDAR
Aydın Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Basın Yayın Servisi - Esko İşhanı Kat: 4 AYDIN
Tel: 0.256. 226 63 80
Faks: 0.256.226 63 87
www.aydin.gov.tr

**Atam;
Sana
Minnett r z...**

Aydın Belediyesi Kültür Yayınları

Yayın Adı

**“M LL  MÜCADELE'DE AYDIN SANCAĞI
VE YÖRÜK AL  EFE”**

Editör

Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN

Fotoğraflar

Aydın Belediyesi Basın Yayın Servisi

Redaksiyon

Mehmet KÜÇÜKYUMUK - Dilara DAL

Kapak

Aydın ERKMEN

Baskı

Tuna Ofset - Aydın

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	07
ÖNSÖZ	09
PROTOKOL KONUŞMALARI.....	13
Ünal UYGUÇ	15
Bedrettin DALAN	17
Prof. Dr. Şükri BOYLU	21
İlhami ORTEKİN	23
Mustafa MALAY	25
BİLDİRİLER	29
YUNAN İŞGALİ ÖNCESİ AYDIN SANCAĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	31
Ölcay Pullukcuoğlu YAPUCU	
CUMHURİYETİMİZİN ÖZELLİKLERİ	55
Prof. Dr. Tayfun AKGÜNER	
KUVA-YI MİLLİYE'NİN AYDIN'DA DOĞUŞU	61
Sadettin DEMİRAYAK	
ASAF GÖKBEL VE MİLLİ MÜCADELE'DE AYDIN	67
Prof.Dr. Sabri SÜRGEVİL	
ÖTEKİNİN GÖZÜNDEN AYDIN'IN İŞGALİ VE YUNAN YÖNETİMİ	83
Prof. Dr. Engin BERBER	
KUVÁ-YI MİLLİYE VE YÖRÜK ALİ EFE	95
Dr. Sıtkı AYDINEL	
İTALYAN KAYNAKLARINDA YÖRÜK ALİ EFE	107
Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	
YÖRÜK ALİ EFE'NİN MUĞLA'DAKİ FAALİYETLERİ	117
Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA	
MİLLİ MÜCADELE'DE SİVİL TEMELLİ DİRENİŞ ÇİNE HEYET-İ MİLLİYESİ	125
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN	
MİLLİ MÜCADELE VE YÖRÜK ALİ EFE	137
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	
YÖRÜK ALİ EFE	147
Ünal TÜRKEŞ	
MİLLİ MÜCADELE'DE 57. TÜMEN VE ALBAY M. ŞEFİK BEY'İN AYDIN'DAKİ FAALİYETLERİ	157
Dr. Mehmet Emin ELMACI	
MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ'NİN AYDIN KUVA-YI MİLLİYESİ İLE İLİŞKİLERİ	177
Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU	
YUNANİSTAN'IN AYDIN'I İŞGALİ VE İŞGALİN BÖLGE'DE YARATTIĞI TAHRİBAT	207
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ	
AYDIN VE ÇEVRESİNDE MİLLİ MÜCADELE ANITLARI VE ŞEHİTLİKLER	257
Mustafa Kenan ÖZKAN	
SEMPOZYUMDAN GÖRÜNTÜLER	285
BASINDAN GÖRÜNTÜLER	307
EKLER.....	321

MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ'NİN AYDIN KUVA-YI MİLLİYESİ İLE İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTAOĞLU *

Giriş

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'ni işgallere açık bir hale getirirken, Paris Barış Konferansı'ndan Yunanlıların Batı Anadolu bölgesine yerleşmeleri yönünde karar çıkarılması halkın endişelerini artırmıştır. Mondros Mütarekesi'nin uygulanmaya başlaması bütün yurttaki milli cemiyetlerin kurulmasına yol açmış, İzmir'de de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kurulmuştur.

Nurettin Paşa'nın İzmir Valiliği'ne getirildikten sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ile bağlantı kurması, cemiyetin İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir vilayetlerini temsil edecek delegelerin katılımı ile İzmir'de kongre toplanması kararının alınmasını sağlamıştır. Kongre, Nurettin Paşa'nın destekleriyle vilayetlerden müftü, belediye reisleri ile her kazadan iki ve livalardan üç delegenin İzmir'e gelmesiyle 17 Mart 1919'da toplanmıştır¹. Kongre dönemindeki en önemli faaliyetlerden biri, il ve ilçelerden gelen delegelerin gruplar halinde İzmir Valisi Nurettin Paşa'nın makamına götürülerek, Paşa tarafından ihtiyaç halinde direnme örgütlerinin çekirdeklerini kendi il ve ilçelerinde kurmaları için tavsiye almaları olmuştur². 17-19 Mart

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ehayt@pau.edu.tr.

¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Kitapları, C.5, İstanbul 1997, s.145. Bu kongreye 37 belediye başkanı ile 37 müftü olmak üzere 165 delege katılmıştır. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, (Ahmet Hulusi, Mehmet Rifat, Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kamil Efendiler), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1997, s.75.

² Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür yayın, İstanbul 1981, s.160, Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s.76.

1919 tarihlerinde faaliyet gösteren kongrede, Yunanlılara karşı izlenecek siyaset ile İzmir'in işgali yönünde yapılacak bir girişime silahla karşı koymanın ilk somut işareti verilmiştir³. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Nurettin Paşa ile yapılan görüşmede Paşa'yı Denizli'ye davet etmesi, direniş yönündeki kararlılığı önceden ortaya koyması açısından önemli bir işaret sayılabilir⁴.

İzmir'in İşgali'nin Denizli'deki Etkileri

Paris Barış Konferansından İzmir'in işgal edileceği yönünde kararlar alındığı bilgileri geldikçe endişeler artmıştır. İzmir'in işgalinden bir gün önce İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin İzmir'in işgal edilmesine karşı çıkılması ve işgal durumunda yardım edilmesine ilişkin telgrafı Denizli'ye ulaşmıştır. Mutasarrıf Faik (Öztrak) Bey, gelen telgrafı değerlendirmek üzere, kentin ileri gelenleriyle makamında toplanarak, 15 Mayıs'ta bir miting yapılması kararının alınmasını sağlamıştır⁵.

Bu miting gerçekleşmeden İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgal edildiğine dair telgrafın Denizli'ye ulaşmasıyla Mutasarrıf Faik Bey, kentin ileri gelenleri ile bir kez daha Belediye'de toplantı yapmıştır⁶. Yapılan toplantının ardından Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde⁷ işgale karşı ilk protesto miting yapılmıştır. İzmir'in işgalinden sadece dört saat sonra yapılan miting, Denizli'de milli ve dini duyguların yükselmesine, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesine, çevre il ve ilçelerde de mitingler yapılmasına neden olmuştur⁸. Denizli'de gün içinde Delikliğin ile

³ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de Sarayköy*, Denizli 2001, s.10.

⁴ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası yayını:3, Denizli (Basım tarihi verilmemiş), s.24. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s.93. Veysi Akın, a.g.e., s.11.

⁵ Mustafa Albayrak, a.g.e., s.94.

⁶ Ahmet Akif Tüten, *Milli Mücadelede Denizli*, Denizli Öğretmen Yardımlaşma Derneği Yayın No:1, İzmir 1949, s.8.

⁷ Denizli'de Mutasarrıf Faik Bey ve Denizli Askerlik Şube Reisi Albay Tevfik Bey memur oldukları için hareketin önünde görünmek istemedikleri için, Müftü Ahmet Hulusi Efendi'den direnişe öncülük etmesini istemişlerdir. Müftü Efendi Denizli Kuva-yı Milliye hareketinin doğması ve gelişmesi yönünde kendisine sorumluluk yükleyen bu isteği kabul etmiştir. Osman Eskicioğlu, *"Ahmet Hulusi Efendi'nin Şahsiyeti ve Faaliyeti Hakkında Bazı Tespitler"*, Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, 24-25-26 Haziran 1992, Türk Ocakları Denizli Şubesi, Denizli s.23, Osman Akandere, Erol Akcan, *"Milli Mücadele Dönemi'nde Demirci Mehmet Efe ile Denizli Mutasarrıfı Faik Bey Arasındaki İlişkiler"*, Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-7-8 Eylül 2006, Cilt 1, Denizli 2007, s.542.

⁸ Belediyede yapılan toplantıda ayrıca çevre il ve ilçelerle irtibata geçilerek direniş cephesi oluşturulması kararı alınmıştır. Gün içinde Denizli'de toplantı ve mitingler devam etmiştir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1999, s.51-54, Tahir Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996, s.13, Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.7'de Denizli'de yapılan miting için 16 Mayıs 1919'da işgalden 24 saat sonra mitingin yapıldığını belirtirken, aynı kitap s.28-29'da telgraf başında olan Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in 15 Mayıs sabaha doğru Yunan ordusunun İzmir'i işgale başladıkları haberini aldığını ve Belediye binasında toplantı yaparak miting kararı aldıkları bilgisini vermektedir. Apak ve Selek, 16 Mayıs tarihini miting tarihi olarak veriyor. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK yayını, Ankara 1990, s.88. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele* (Ulusal Kurtuluş Savaşı), Örgün Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul 2002, s.212.

Türk Ocağı salonunda işgale karşı protesto miting ve toplantılarına devam edilmiştir⁹.

İzmir'in işgali bütün yurttta heyecan yaratmaya devam ederken, 15 Mayıs akşamüzeri Denizli Hükümet Konağı'nda bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantıda tepkileri yoğunlaştırmak için çevre il ve ilçelerle irtibata geçilmesi ve İtilaf Devletleri'nin işgallere göz yuman tavırlarına karşı temsilciliklerine protesto telgrafı çekilmesi kararı alınmıştır¹⁰.

Denizli'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin önderliğinde yapılan mitingin ardından 16 Mayıs'ta Tavas, Sarayköy, 17 Mayıs'ta Acıpayam ve Çal mitingleri yapılmıştır¹¹. Sarayköy mitingini Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Çal mitingini Müftü Ahmet İzzet Efendi Tavas mitingini Müftü Cennet Zade Tahir Efendi, Acıpayam mitingini Müftü Hasan Efendi, Buldan mitingini Müftü Mehmet Efendi önderlik etmiştir¹². Mitingler siyasi ve askeri açıdan ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında, çaresiz ve kararsız olan halkı, işgallere karşı uyanık bir halde sesini duyurması açısından önemli idi¹³.

Denizli'de işgalin ilk gününden itibaren artan bir şekilde tepkiler yükselmeye devam etmiştir. İtilaf Devletleri temsilciliklerine 18 Mayıs'ta çekilen bir protesto telgrafında: "Yunan askerlerinin İzmir'i terk etmedikleri takdirde, Denizli halkının İzmir'i müdafaaya hazır olduğu"¹⁴ nun vurgulanması, gösterilen tepkinin Denizli'nin de işgale uğrayabileceği düşüncesinin ötesinde, işgalin tamamen sona erdirilmesinin hedeflendiğini ortaya koymaktadır.

Denizli'de işgale karşı direniş çabalarını destekleyen gelişmelerden biri; İzmir'den Denizli'ye tren ile dönen Kitapçı Zade Ahmet ve tahsildar Karpuzcu Ahmet Efendilerin aynı kompartımanda yolculuk yaptıkları Denizli Rumlarından Pavlide'de bir Yunan bayrağı ve şapka görmeleri ile Yunan askerlerinin yorgun bir halde hat boyunu takip ederek Aydın'a geldiklerini görmeleri olmuştur. Karpuzcu Ahmet Efendi'nin Denizli'ye döndüklerinde intibalarını anlatırken bitkin Yunan askerlerinin ellisinin hakkından bir adamın sopa ile gelebileceği hikayesi Yunan ilerleyişine karşı konulması gerektiğini inanan kişiler üzerinde olumlu etki bırakmıştır¹⁵.

⁹ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadelede Denizli...*, s.9.

¹⁰ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.30.

¹¹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de*, s.19. Veysi Akın, aynı eser s.13'te Sarayköy'de yapılan miting için yanlışlıkla 16 Mayıs gününü vermiştir.

¹² Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.31.

¹³ Mitingler için bir "Miting Heyeti" oluşturulurdu. Genellikle bu tertip komitesinde belediye reisi, müftü, ulema, ve eşraftan kişiler bulunurdu. Mehmet Şahingöz, *"Milli Mücadele'de Protesto ve Mitingler"*, Türkler, c.15, Ankara 2002, s.735.

¹⁴ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.54-55.

¹⁵ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.11, M. Şefik Bey, Denizli'de mütarekenin imzalandığı dönemde 243.542 İslam Türk, 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni, 7'de Katolik bulunduğunu belirtmiştir. M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen ve Aydın Milli Cidali*, 104 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Mart 1937, Yıl:11, Sayı:45, Cilt I, İstanbul 1937, s.8.

Denizli Heyet-i Milliyesi 10 Haziran'da yayınladığı ilk beyannamede; Güzel İzmir'i işgal eden Yunanlıların Vilayet içlerine doğru ilerlerken hadsiz hesapsız vahşetler ve tüyler ürperten alçaklıklar yaptıkları belirtilerek; "...Biz bu hain düşmana karşı ayaklandık. Bunları evvelen Menderes'in bu tarafına geçirmemeye ve sonra Vilayet'ten temizlemeye karar verdik... Yunanlıların pis ve murdar ayakları altında inleye inleye ölmekten ise ya mertçesine ölmeye veyahut şerefle, namusla yaşamaya azmettik"¹⁶ denilmektedir.

İzmir'in işgali Denizli'de geniş yankı yapıp direniş ruhunu ortaya çıkarırken, Rumlar ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın az sayıda da olsa taraftarları, İzmir'deki olayların işgale direnme sonucunda ortaya çıktığı karşı propagandası ile direniş ruhunu zayıflatmaya çalışmaktan geri durmamışlardır¹⁷.

Denizli Kuva-yı Milliyesi'nin Doğuşu

Denizli'de bulunan 57. Tümen'e bağlı 57. Topçu Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Yunan kuvvetlerinin Denizli'yi işgal edebileceği düşüncesiyle Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu amaçla bir araya gelenler, kendi aralarında işbirliği yaparak farklı meslek gruplarından çete yazılmasına ve iane toplanmasına başlamışlardır¹⁸. Düzenli ordunun var olmadığı bu dönemde, savunma için kadrosu, personeli, silah ve cephanesi olmayan, disiplin ve planlamadan yoksun Kuva-yı Milliye'nin kurulması tek dayanak noktası olmuştur¹⁹.

Aydın, Yunanlılara karşı hiçbir direnme ile karşılaşmadan işgal edilirse Denizli Sancağının işgaline bir adım daha yaklaşmış olacaktı. Yunan kuvvetlerinin 22 Mayıs 1919'da Selçuk'a girmeleri, Denizli'de Binbaşı İsmail Hakkı Bey ile Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Aydın ve Nazilli ile işbirliği içerisinde halktan ve silahlı çetelerden bir kuvvet oluşturulması yönünde harekete geçmelerine yol açmıştır²⁰. Bu çabalar Aydın'ın 27 Mayıs'ta işgal edilmesini önleyememiştir²¹. Aydın'ın işgali vatanseverlerin Çine'ye çekilerek savunmaya geçmelerine yol açarken, Yunan ilerleyişi Nazilli'ye doğru devam etmiştir²².

¹⁶ Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri (1919)*, Atatürk Üniversitesi Yayını, No: 866, Erzurum 1998, s.36.

¹⁷ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.6, s.151.

¹⁸ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, Kültür Bakanlığı yayını, 3.Baskı, Ankara 2002, s.162-163.

¹⁹ Saim Türkman, "Kuva-yı Milliye'nin İlahe İkmali ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları", Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Kasım 1998, Cilt:6, Sayı:22, s.201.

²⁰ Ahmet Akif Tüten, *Milli Mücadelede Denizli*, s.11. Yusuf Ziya Bildirici, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Çalışmaları", Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-7-8 Eylül 2006, Cilt 1, Denizli 2007, s.524.

²¹ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele I*, Ulusal Kurtuluş Savaşı, Örgün yayınevi, 3.Baskı, İstanbul 2002, s.209, Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK Yayını, 2.Baskı, Ankara 1988, s.48, Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.57.

²² Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Zeus kitabevi, İzmir 2005, s.128.

Aydın'ın işgali ile Aydın'da faaliyet gösteren milli derneklerin üyeleri Aydın'da can güvenliği kalmadığı için Denizli ve İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmek durumunda kalmışlardır²³. Aydın'ın işgalinden sonra Yunan kuvvetlerinin zulümleri, Türklere ait evleri ve malları yağmalamaları ahalinin göçüne yol açmıştır²⁴. Umurlu, Köşk, Sultanhisar ve Atça'dan Nazilli'ye göç edenler, Nazilli'nin işgalinden sonra evsiz kalan Nazillililer ile Denizli'ye doğru göçe devam etmişlerdir. Göç edenlerin bir kısmı Sarayköy, bir kısmı da Denizli'de iskana tabi tutulmuşlardır²⁵. Denizli'ye gelen göçmenlerin beslenmesi ve bakımı bölge halkının yardımlarıyla sağlanmaya çalışılmış ise de büyük sıkıntılar çekilmesi engellenememiştir.

İzmir'in işgali ve Yunan birliklerinin doğuya doğru hareketlerinin yarattığı heyecan sonucu Denizli'de Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi kurulmuştur²⁶. Denizli Redd-i İlhak hareketi, Tavas'ta, Çal'da, Çivril'de, Sarayköy'de, Buldan'da, Kadıköy (Babadağ)'de Redd-i İlhak hareketlerinin doğmasına örnek teşkil etmiştir²⁷.

Denizli'de bu gelişmeler olurken Yunan birlikleri Nazilli ve Denizli'de Kuva-yı Milliye'nin 12 bin kişilik kuvvet oluşturduğu yanlış istihbaratına sahip olmuşlardır. Bu istihbaratı alan Yunan birlikleri, Rum ahaliyi korumak iddiasıyla 3 Haziran'da Umurlu, Köşk ve Sultanhisar'ı²⁸ 4 Haziran da Nazilli'yi

²³ Mehmet Başaran, *Milli Mücadele'de Çine Heyet-i Milliyesi (1919-1920)*, Aydın 2006, s. 19.

²⁴ Günver Güneş, "Yunan İşgali'nin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, (Panel: 16 Aralık 2005), Aydın Tarih Grubu Yayını:3, Editör: Mehmet Başaran, Aydın 2006, s.135.

²⁵ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.27.

²⁶ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.12, Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye...*, s.33, Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s.49. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını, Ankara 1983, s.63'te Denizli'de Belevli Yusuf, Müftü zade Kazım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanoglu Emin, Tavaslı zade Mustafa, Küçükağa zade Ali, Dr. Kazım, Dalamanlı zade Şükrü Bey ve efendiler ile Karahacı zade Ahmet Ağa'dan oluşan 29 Mayıs 1919'da Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kurulduğu belirtilmektedir. İşgal tehdidi altında olan bu yerlerde Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmuş olması erken olup, Denizli ve ilçelerinde bu tarihlerde işgal karşısında acil tedbir almak için Redd-i İlhak Heyeti Milliyeleri kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, bölgede Sivas Kongresinden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birer şubesi olarak kurulmuş olmalıdırlar. Veysi Akın, *Milli Mücadele...*, s.14.

²⁷ Veysi Akın, "Nazilli Cephesi'nde Sarayköy Müfrezesi", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, (Panel:16 Aralık 2005), Aydın Tarih Grubu Yayını:3, Editör: Mehmet Başaran, Aydın 2006, s.86.

²⁸ Turan Akkoyun, "Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi VI*, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir 1991, s.192-193, Aynı gün Nazilli'nin de işgal edildiğini belirtmiştir.

işgal etmişlerdir²⁹.

Yunanlıların Büyük Menderes Vadisi içindeki hızla genişleyen işgalleri karşısında, onları durduracak askeri bir gücün varlığının bulunmaması, Nazilli'nin işgali ile Sarayköy ve Denizli'de var olan endişeyi daha da artırmıştır.

Sarayköy, Nazilli yönünden ve Salihli ile Alaşehir istikametinden gelen Yunan birliklerinin kesişme noktası olan Menderes köprüsüne çok yakın bir konumda idi. Bu nedenle stratejik açıdan Sarayköy'de bir cephe oluşturulması kaçınılmaz olmuştu³⁰. Cephenin oluşturulmasının ilk aşamasında yaklaşık 50 kişi, ardından Tavaslıoğlu Ömer Bey'in Ahmetler ve Tosunlar köylerinden topladığı 30 kişilik atlı "Menderes Güneşi" mücahit grubu ve Duacılı köyünden Molla Bekir³¹ ve Musa Efendi çeteleri Menderes köprüsüne doğru nakledilmişlerdir. Bu sırada en büyük sorunlardan birisini yiyecek ve cephane kıtlığı oluşturmuştur. Gönüllülerin katılımıyla oluşan bu güç, Nazilli ve Aydın'ın işgalden kurtarılması için yetersiz olduğundan yeni gönüllüler ve nizami birlikler Denizli ve çevre kasabalarından çok geçmeden Sarayköy'e ulaşmaya başlamıştır³².

Binbaşı İsmail Hakkı Bey, 8 Haziran 1919'da Çal'dan 100 topçu eri ile iki sahra topunu alarak Sarayköy'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu esnada gönüllüler için 400 kadar Alman silahını da cepheye götürmüştür³³. Sarayköy'e götürmek üzere yanına aldığı 100 topçu erinden kısa süre içerisinde karşı

²⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s.52, İlhan Tekeli - Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direniş'ten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, TTK Yayını, Ankara 1989, s.106. Metin Ayışığı, "Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi", Türkler, C.15, Ankara 2002, s.779. İsmail Aka-Vehbi Günay- Cahit Telci, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele Süvari Yüzbaşı Ahmed*, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s.66. Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.26 ve s.33'de Nazilli'nin işgal tarihi olarak 2 Haziran'ı verirken, Akın "*Babadağ (Kadıköy) ve Çevresinde Milli Mücadele*", adlı bildirisinde ise "Nazilli 4 Haziran 1919'da işgal edildi" demektedir. Veysi Akın, "*Babadağ (Kadıköy) ve Çevresinde Milli Mücadele*", I. Babadağ Sempozyumu, (1-2-3 Aralık 1999), Pamukkale Üniversitesi, Denizli s.465, Başaran, 3 Haziran 1919'u Nazilli'nin işgal tarihi olarak vermektedir. Mehmet Başaran, *Milli Mücadele'de Çine...*, s.36.

³⁰ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de*, s.29. Sarayköy, bir diğer ifadeyle Batı Anadolu'dan İç Ege ve İç Anadolu'ya geçiş yapılan yolların merkezinde bulunuyordu. Veysi Akın, *a.g.b.* s.464.

³¹ Sarayköy müfrezesinin ilk gönüllüleri, Molla Bekir etrafında toplanarak Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in emrine giren vatanperverler olmuştur. M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, 105 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Haziran 1937, Yıl:11, Sayı:46, Cilt II, İstanbul 1937, s.46.

³² Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.30-31.

³³ İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.140. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.44, Ahmet Aif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.15. İlhan Tekeli - Selim İlkin, Selek ve Gökbel, Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in 7 Haziran'da Sarayköy'e hareket ettiğini belirtmektedir. İlhan Tekeli - Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.140, Sabahattin Selek, *Milli Mücadele...*, s.215, Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın 1964, s.176.

propagandaların etkisi ile geriye 40 er kalmıştır³⁴. Denizlili Mirasoğlu Yüzbaşı Şükrü, Mülazım Hoca Zade Ali Tevfik, Derebey oğlu Halil Hilmi, yedek Asteğmen Şükrü, Vasfi, 57.Tümenden Yüzbaşı Baha, Teğmen Kemal, Nazilli Askerlik Şubesi'nden Yüzbaşı Emin Beyler de Sarayköy'e hareket etmişlerdir³⁵.

Gönüllü toplanması yolunda çalışmalar ile Nazilli'ye gelen Hamdi Bey, Duacılı Molla Bekir, Tavaslızade Ömer Bey ve Mülazım Vecihi Bey grupları 6 Haziran'da bir araya gelmişlerdir. Bu grupların kumandanlığına Binbaşı İsmail Hakkı Bey getirilmiş ve bu kuvvetlere "Milli Menderes Müfrezesi" adı verilmiştir³⁶. Yüzbaşı Ekrem kumandasında Mızraklı Süvari Bölüğü'nde 10 Haziran'da Sarayköy'e gelmiştir³⁷. Sarayköy Müfrezesinin takviyesi için Çine'deki 175. Alayın 3. Taburu Albay Şefik Bey'in emriyle 9 Haziran'da Bozdoğan üzerinden Sarayköy'e sevk edilmiştir³⁸. Sarayköy Müfrezesinin güçlenmesi ile Sarayköy köprüsünün tutulması sağlandıktan sonra Nazilli ve Aydın'dan Yunan işgal kuvvetlerinin çıkarılması için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır³⁹.

Aydın Kuva-yı Milliyesi İle İlişkiler

İzmir'in işgalinin öğrenilmesi üzerine Denizli'den komşu il ve ilçelere milli uyanışın sağlanmasına çalışılması yönünde telgraflar çekilmişti. Müftü Ahmet Hulusi Efendi imzalı bu telgraflardan biri 15 Mayıs günü Aydın'a ulaşmıştı. Gelen telgraf metnini okuyan 57.Tümen Kumandanı M. Şefik (Aker) Bey, "Denizli Müftüsü tutulacak en sağlam, vatanseverce yolu bize

³⁴ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.59, Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.6. s.153, Sabahattin Selek, *Milli Mücadele...*, s.215, Ercan Haytoğlu, "Müftü Ahmet İzzet Efendi (Çalgüner) ve Milli Mücadele'de Çal", Çal Sempozyumu, 01-03 Eylül 2006, Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayını:3, Denizli 2007, s.376, Aydın, batarya mevcudunun firarlar ile 30 kişiye indiğini belirtmiştir. Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi...*, s.169.

³⁵ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.141, Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi...*, s.90.

³⁶ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri...*, s.96.

³⁷ Selek, süvari bölüğü askerlerinin iki gün içinde çoğunun firar ettiğini belirtmektedir. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele...*, s.215. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s.176-177. Bu bölük, Şehzade Abdurrahim Efendi başkanlığındaki Nasihat Heyeti ile Anadolu'ya geldikten sonra Dinar'da kalmıştı. İsmail Hakkı Bey'in emrine girmesi yönünde emir alınca 8 Haziran'da Denizli'ye gelmiştir. Bölükte, peyderpey firarlar olmakla birlikte Sarayköy'e geldikten sonra firarlar artmıştır. M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.60.

³⁸ Eksik subay ve erat ikmalinin Sarayköy'den tamamlanması emredilen, 4 subay, 8 er ve 9 mekkare, 7 tüfek, 600 cephane, 8000 kuruş para, 4 günlük erzaza sahip tabur, Çine'den Sarayköy'e hareket ettirilmiştir. M. Şefik, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.46.

³⁹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.34.

göstermektedir. Ben asker olarak elimdeki bütün olanaklarla vatanımı korumak için namus ve şeref andı içtim. Fakat bunu Denizli'deki hareketi örnek alarak yapmak, akıl mantık gereğidir" diyerek⁴⁰ değerlendirmiştir.

Sterghiades'in 2 Haziran 1919'da İngiliz temsilci Fitzmaurice'e Yunan birliklerinin İzmir Sancağı sınırlarının ötesine uzandığını bildirmesi üzerine, Fitzmaurice 6 Haziran 1919'da Yunan birliklerini Denizli'yi işgalden men ederek Nazilli'nin boşaltılmasını istemiştir⁴¹.

Yunan kuvvetleri ve yerli Rumların Nazilli'de yaptıkları zulüm, Denizli ve çevresinde Nazilli'yi kurtarma düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır⁴². Albay Şefik Bey, Yörük Ali Müfrezesi ile Sarayköy Müfrezesi arasında Yunan kuvvetlerini taciz maksadıyla işbirliği yapılmasını kararlaştırmış ise de Yunanlılar Nazilli'den ayrılınca kadar Sarayköy Müfrezesinin gönderilmesi mümkün olmamıştır. Yörük Ali Müfrezesi Aydın cephesindeki ilk darbeyi Malgaç (Malkoç) köprüsü baskını ile vurmuştur⁴³. 16 Haziran gecesi Sultanhisar'ın bir kilometre doğusundaki şimendifer köprüsünün muhafızı olan bir Yunan kıtasına baskın yapılması ve Yunanlıların iki eri hariç diğerlerinin öldürüldüğü bu baskın, Menderes cephesinin ilk hamlesi olmuştur. Yörük Ali Efe kuvvetlerinin yaptığı bu baskın, Nazilli'deki Yunan birliğinin Aydın ile irtibatını kestiği için endişelerinin artmasına yol açmıştır⁴⁴.

Denizli'de kurulan ilk gönüllü birliği olan Komiser Hamdi Bey müfrezesi 14 Haziran'da Sarayköy'e gönderilmiştir⁴⁵. Milli Menderes Müfrezesi Kumandanı İsmail Hakkı Bey, Komiser Hamdi Bey'i 18 Haziran 1919'da Denizli Müfrezesi ve Denizli Yedek Subay Grubu ile Nazilli'deki Yunan birliklerinin durumunu öğrenmek ve karakollara baskın yapmak üzere Nazilli tarafına göndermiştir⁴⁶.

Durumun giderek karıştığını gören Nazilli'deki bir taburluk işgal gücü, yerli Rumlar dahil hiç kimseye haber vermeden, 19-20 Haziran gecesi ani bir şekilde Nazilli'yi boşaltarak Aydın'a doğru geri çekilme kararı almıştır⁴⁷. Yunanlıların Nazilli'den çekilmesiyle 20 Haziran'da Nazilli'ye gelen Yörük Ali

⁴⁰ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.30. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, s.80.

⁴¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, TTK yayını, Ankara 1989, s.40-41.

⁴² Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri...*, s.37.

⁴³ Veysi Akın, *Milli Mücadele de...*, s.34-35.

⁴⁴ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi...*, s.90.

⁴⁵ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.102.

⁴⁶ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.17, Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.45. Gökbel, Hamdi Bey'in 57.Topçu Alay Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey tarafından Nazilli'nin tahliyesini haber almasının ardından Nazilli istikametine hareket etmesini istediğini belirtmiştir. Bu durum tarihi gelişmelere daha uygun görünmektedir. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s.194.

⁴⁷ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi...*, s.91. Gökbel, Yunan kuvvetlerinin sınırlı Kuva-yı Milliye birliklerinden çekindiklerinden değil, İtilaf Devletleri'nin emriyle Nazilli'yi tahliye ettiklerini belirtilmiştir. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de...*, s.195.

Efe, başlayan yağmaya destek verince Nazilli'de asayiş kalmamıştır⁴⁸. Komiser Hamdi Bey'in asayişini sağlamak amacıyla 21 Haziran'da Nazilli'ye girmesi ve onun ardından Binbaşı Hakkı Bey kumandasındaki süvari müfrezesinin de Nazilli'ye girmesiyle kısa süreli de olsa bozulan asayiş yeniden sağlanmıştır⁴⁹.

Yunan birlikleri Nazilli'den çekilirken Türklere ait evleri ve malları yağmalamışlar, halkı aç ve perişan bir şekilde bırakmışlardı⁵⁰. Yunan birliklerinin çekilirken fırınları yıkmaları, ahali ve orada bulunan gönüllülerin açlığına yol açtığından Komiser Hamdi Bey Denizli Mutasarrıfı ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye telgraf çekerek aç olan Nazilli'ye ekmek ve un yetiştirilmesini istemiştir. Mutasarrıf Faik Bey, İstipli Mehmet Efendi ile Muhasebeci Süleyman Bey'i görevlendirerek un fabrikatörlerinden Pandozoplu, Külahçı Ahmet Ağa, Karabacak oğlu Kadir, Küçük Yorgi ve Hacı Davut'un istasyondaki unlarından 180 çuval un ve Denizli fırıncı ve aşçı dükkanlarından 2500 kilo kadar ekmek toplatarak, 21 Haziran 1919'da tren ile Nazilli'ye hareket edilmesini sağlamıştır. Mutasarrıf Faik Bey, Muhasebeci Süleyman Bey, Keresteci Ali Bey, Özel İdare Müdürü Hüseyin Bey, İstipli Mehmet Bey un ve ekmekler ile Nazilli'ye doğru yola çıkmışlardır. Heyet un ve ekmeklerin halka dağıtımını yapmış ve ertesi gün Denizli'ye geri dönmüştür⁵¹. Nazilli'ye giden heyete Doktor Kazım Bey'de yanına aldığı ilaçlar ile katılmıştır⁵².

Müftü Ahmet Hulusi Efendi 24 Haziran'da Denizli'den bir gönüllü müfrezesiyle Nazilli'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Sarayköy'e gelen Müftü Efendi buradan trenle Nazilli'ye gidecek subay ve toparla birlikte hareket etmiştir. Müftü Efendi Nazilli'ye geldikten sonra Komiser Hamdi Bey müfrezesine nasihatler vererek trenle Aydın'a doğru uğurlamıştır⁵³. Müftü

⁴⁸ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten*,..., s.148. Nuri Köstüklü, Sarayköy Müfrezesinin Nazilli'ye geliş tarihi olarak 23 Haziran'ı vermektedir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta*,..., s.103.

⁴⁹ Günver Güneş, *"Yunan İşgalinin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tabrihat"*, s.142. M. Şefik Bey, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey ve Askerlik Şubesi Reisi Tevfik Bey ile 12 Haziran'dan itibaren Nazilli'nin işgalden kurtarılması için Sarayköy'deki müfrezelerin durumlarıyla ilgili olarak sıkça haberleşme yapılmıştır. İstanbul'un askeri harekete girilmesi ile ilgili istekli olduğuna dair M. Şefik Bey'in ifadeleri ve İsmail Hakkı Bey'in kumandanlığı ile ilgili tereddütlerde bu haberleşmede yer almaktadır. M. Şefik Bey'in bütün çabasına rağmen Sarayköy'den Nazilli'ye müfreze sevki 21 Haziran'a kadar mümkün olmamıştır. M. Şefik, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.60-65.

⁵⁰ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de*,..., s.26-27.

⁵¹ Heyete, Sarayköy'de Sarayköy Kaymakamı Hamdi Bey ile Belevli Yusuf Bey'de katılmışlardır. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye*,..., s.46. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli*,..., s.17.

⁵² Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye*,..., s.46.

⁵³ Müfreze Nazilli'de ikiye ayrılmış bir kısmı Topçu Teğmeni Mustafa ve Komiser Hamdi Bey, diğeri Veteriner Ahmet Cevdet Beyin yönetimine bırakılmışlardır. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye*,..., s.46, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli*,..., s.18. Köstüklü ve İsmail Aka-Vehbi Günay- Cahit Telci, Nazilli'de asayiş sağlandıktan bir gün sonra Komiser Hamdi Bey müfrezesinin Aydın istikametinde çekilen Yunan birliklerini takibe gönderildiğini belirtmişlerdir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta*,..., s.103. İsmail Aka-Vehbi Günay- Cahit Telci, *Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele*,..., s.76.

Efendi, Nazilli ileri gelenlerini de Milli Mücadele yönünde harekete geçirmek için eşraftan Müderris Hacı Süleyman Efendi ile birkaç kez görüşme yapmıştır. Müftü Efendi, Müderris Hacı Süleyman Efendi ve Pirlibeyli Mehmet Bey ile Demirci Mehmet Efe'nin Kuva-yı Milliye'ye dahil edilmesi için kendisine mektuplar yazılması ve adamlar gönderilmesi konusunda karar almışlardır⁵⁴. Müftü Efendi bu dönemden itibaren sadece Kuva-yı Milliye'nin ikmaliyle ilgilenmemiş, aynı zamanda sevk ve idaresiyle de ilgilenmiştir⁵⁵.

Yörük Ali Efe, Komiser Hamdi Bey, Denizlili Yedek Subaylar Grubu, Menderes Güneşi unvanıyla tanınan Tavaslıoğlu Ömer Bey, Duacılı Molla Bekir müfrezeleri, Çine'den gelen 57. Tümen'in piyade birlikleri ve Muğla'dan gelen çeteler ile⁵⁶ Yunan birliklerini takip ederek Umurlu'ya geldiklerinde sayıları yaklaşık 2500 kişiye ulaşmıştır. Bu asker ve Kuva-yı Milliye güçleri artık Aydın'ı işgalden kurtarmak amacıyla zamanın geldiğini düşünerek harekete geçmişlerdir⁵⁷.

Aydın'ı Yunanlılardan almak için Denizli Mücahitleri Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, diğer kuvvetler 175. Alay Komutan Vekili Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in kumandasında 29 Haziran'da harekete geçmişlerdir. Bu kuvvetlerin Aydın'ı Yunan işgalinden kurtarmaları ancak 30 Haziran'da mümkün olabilmıştır⁵⁸. 29 Haziran'da Yörük Ali Efe'nin aceleciliğinden bir kısım kayıplar verilmiştir. İkinci gün İsmail Hakkı Bey'in topçularının ateşi ile 57. Tümenin fiilen savaşa girdiğini düşünen Yunan kuvvetleri Aydın'ı terk etmek durumunda kalmışlardır. Bu muharebelerde Sarayköy'den gelen kuvvetler büyük yararlılıklar göstermiştir⁵⁹. Milli kuvvetler Aydın'ı kaçarak terk eden Yunan kuvvetlerini, Nazilli'den itibaren gerçekleştirdikleri uzun takipten yoruldukları için takiplerini devam ettirmemişlerdir⁶⁰. Denizli'den gelen gönüllüler, Nazilli ve Aydın'ın Yunan kuvvetlerinin işgallerinden kurtarılmasının ardından sevinç ile memleketlerine dönmüşlerdir⁶¹.

⁵⁴ Nazilli'de bulunduğu sırada bir depoda gördükleri küflü mataraları İштиpli Mehmet Efendi ile çuvalara koyup otele getirdikten sonra su içinde kaynatıp temizledikten sonra lamba fitillerinden ip takıp kullanılır hale getirmişler, kaput bezinden diktirdikleri ekmek torbalarıyla bu mataraları gönüllülere göndermişlerdir. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.19.

⁵⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de...*, c: I, s.101.

⁵⁶ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.47, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.20.

⁵⁷ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.36. Kuva-yı Milliye güçleri 27 Haziran günü Umurlu'ya gelmişlerdir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.103.

⁵⁸ Nuri Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.47.

⁵⁹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.36. Emin Aslan Tokat, *Milli Mücadele'de Sarayköy Hatıralarım*, İstanbul 1995, s.34'te aceleci davranan Sarayköy Müfreze Komutanı Yüzbaşı Süleyman Bey olduğunu belirtmiştir. İlk günkü muharebeler esnasında Sarayköy gönüllüleri komutanı Süleyman Bey, yanında bulunan mücahitlerden Borazan Şabanoglu Osman Çavuş, Ali Çavuş ve Hamza Beyler şehit olurken, Kızılhisarlı süvari Mustafa Ali, Kozalının Esat ve Hacı Mollaoğlu Ömer'de yaralanmışlardır.

⁶⁰ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.36.

⁶¹ Veysi Akın, "Nazilli Cephesinde Sarayköy Müfrezesi"(Panel), s.97.

Denizli'den Müftü Ahmet Hulusi Efendi 30-31 Haziran gecesi Aydın ile haberleşmeye çalışırken, Nazilli'den telgrafın sık sık kesilmesi üzerine Nazilli Telgraf Müdürü Rüştü Bey'den durumu anlamak ve sıkıntıyı aşmak için İштиpli Mehmet Efendi, Ahmet Çavuş, Uzun İbrahim ve Kalıpçı Hasan Efendileri Nazilli'ye, ayrıca Aydın'da olup bitenleri öğrenmek için de Denizli İdadi Muallimi Hayrettin, Komiser İbrahim ve Mektep Müfettişi Cavit Beyleri de Aydın'a göndermiştir. Bu iki heyet 2 Temmuz'da Nazilli'de birleşerek Aydın'a hareket etmişlerdir. Aydın'da bulunan Rumlar tren ile Nazilli'ye getirilmeye çalışılırken, Nazilli'den Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin Nazilli'de asayişin bozulduğuna dair haberinin alınmasıyla, Komiser Hamdi Bey yanına Karpuzcu Ahmet ve Muharrem Beyleri alarak acilen Nazilli'ye gelmiştir. Telgraf hatlarındaki kesintiden sorumlu tuttuğu Telgraf Müdürü Rüştü Beyi de bu arada görevden alan Hamdi Bey, Karpuzcu Ahmet ile Muharrem Beyler ve telgraf işini takip için gönderilen heyet üyeleri, Aydın'dan getirilen yerli Rumlar ile hep birlikte Denizli'ye dönmüşlerdir⁶².

Rumlarında iç bölgelere doğru göç ettirilmesinde İzmir'in işgalinden itibaren Batı Anadolu'da bulunan Rum ve Ermenilerin işgal kuvvetlerine yardımcı olmayı kendilerine görev edinmeleri etkili olmuştur. Yunan işgal güçleri tarafından gönüllü yazılmaları önemli bir sorun oluşturduğu için Türk makamları bu durumun yaratacağı sonuçları önceden görerek, Rumları iç bölgelere göç ettirme kararı ile olumsuzlukları önleme yolunda tedbir almak zorunda kalmışlardır.

Aydın'ın işgalden kurtarılması ile Rumların bir kısmı Yunan ordusuyla çekilirken Aydın'da kalan 3000 Rum, Çakırlar Bahçesi, Fransız Sörler Mektebi ve bir iki kilisede toplanmıştı. Aydın'da bulunan Fransız Jandarması ve İtilaf Devletleri subaylarının güvence verdiği Rumlardan iki bin kadarının yanan Rum mahallesindeki sokaklar arasında kaldıkları görülerek, bir kısmı hükümet bir kısmı da uygun olan komşu binalara yerleştirilmişlerdir⁶³.

Yunanlıların gönüllü kaydetmelerinin önüne geçmek amacıyla Albay Şefik Bey'in emriyle, 1 Temmuz 1919'dan itibaren Aydın Rumları'nın Nazilli, Denizli, Isparta ve Burdur'a istirahat ve iaşeleri sağlanarak göç ettirilmek üzere trenlere bindirilmeleri sağlanmıştır. Rumların istenilen şekilde tamamının göç

⁶² Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.47-48. Şefik Bey, Yunanlıların Aydın'ı tekrar ele geçirmeleri durumunda tek bir yerli Rum nüfusu olmayan bir şehirle karşılaşmalarını istediği için, 1 Temmuz'dan itibaren evleri yanan Rumları Nazilli, Denizli, Isparta ve Burdur'a naklettirmeye çalışmıştır. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.21.

⁶³ Yunan işgali sırasında aktif olup, Yunan askerleri çekilirken kaçamamış olan Rumlar cezalandırılmıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.156-157. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s. 345, Gökbel, Çakırlar Bahçesi'ni, Çakıroğlu Bahçesi olarak ifade ederken Aydın'da kalan Rumların çocuklarıyla birlikte 4000'e yakın olduğunu belirtmiştir. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s.245.

ettirilmesi mümkün olamamıştır. Ancak bu göç Denizli'de var olan Rum sayısının oldukça artmasına neden olmuştur⁶⁴.

Aydın'ın 30 Haziran'da Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından ahalî ve Kuva-yı Milliye'nin sevinci çok uzun sürmemiş⁶⁵ Sarayköy müfrezesi ve diğer millî kuvvetlerin geri dönmesi ile Yunanlılar Aydın'ı yeniden işgal etmek için harekete geçmişlerdir. Aydın'ı geri almak üzere⁶⁶ 3 Temmuz'da saldırıya geçen Yunan birlikleri aldıkları takviye kuvvetlerinde desteği ile saat 21.00'de Aydın'ı ikinci kez işgal etmişlerdir⁶⁷. Yunanlıların Aydın'a tekrar girmesinin ardından on binlerce Türk Aydın'ı terk ederek Yunan ordusu önünden Nazilli ve Çine'ye doğru göçe başlamışlardır⁶⁸.

12 Temmuz 1919'da Denizli Heyet-i Milliyesi'nin altı şube halinde faaliyet göstermesi kararlaştırılmıştır⁶⁹. Başkanlık dairesi merkezi yönetimi sağlarken şubeler, gönüllü toplama, silahlandırma, besleme, cepheye gönderme, asayiş sağlama, sağlık hizmetleri ve istihbarat işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir⁷⁰.

Müftü Efendi, Yunanlıların zulümleri karşısında hayat ve namuslarını kurtarmak için sahip oldukları her şeyi arkalarında bırakarak göç etmek zorunda kalan Aydın ve çevresi Müslüman muhacirlerin çok zor bir durumda olduklarını belirterek Denizli halkının elinden gelen yardımı yapmalarını istemiştir. Bunun için, mahalle aralarında boş haneler ile medrese odalarının tamir edilip, altlarına yaygı serip, yatak, yorgan, çamaşır gibi eşyalarının temini ile kendilerine sabun, odun ve kömür tedarik edilerek dağıtılmasını istemiştir⁷¹.

Denizli'ye Aydın ve havalisinden gelen göçmenler perişan, yiyecek sıkıntısı içinde, barınacak yer hatta örtünecek örtü sıkıntısı çeken, yiyecek olarak iki domates ve bir dilim kuru ekmekle gün geçirmek zorunda kalan ve bakımsızlık içinde yaşamak durumunda kalmışlardır⁷².

⁶⁴ Aydın'dan İslam ahalinin de göç etmek için gösterdiği acele ile gelen üç trenin vagonlarının halkın hücumuyla dolup hemen hareket etmeleri nedeniyle, Yerli Rumların ancak 1000 kadarı sevk edilebilmiştir. Yayan olarak Rumların göçü tehlikeli olduğu için düşünülmemiştir. M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde* 57.Tümen, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.131, Asaf Gökbel, *Millî Mücadele'de Aydın...*, s.249 ve s.345, Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.175-176, İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten...*, s.157.

⁶⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de I*, s.88.

⁶⁶ Veysi Akın, *Millî Mücadele'de...*, s.37.

⁶⁷ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.160.

⁶⁸ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi...*, s.97.

⁶⁹ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten...*, s.166-167.

⁷⁰ Erçüment Kuran, "Millî Mücadele'de Aydın ve Nazilli Cephesi", Merkez Efendi Sempozyumu, 27-29 Haziran 1988, Türk Ocağı Denizli Şubesi yayını No:1, Manisa, s.183, İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.163-164.

⁷¹ Ahmet Akif Tütenk, *Millî Mücadele'de Denizli...*, s.70.

⁷² Arif Oruç'un Tasvir-i Efkar'da yayınlanan 9 Kanun-u evvel 335 (9 Aralık 1919) tarihli yazısı. Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1994, s.93-94.

Denizli'ye gelen haber üzerine, Yedeksubay Teğmen Rüştü, Teğmen İsmail oğlu Kadir Efendilerin komutasında 100 kadar toplanan gönüllü, Tavaslı Köpekçi Nuri Efe ve Muallim Mehmet Ali Bey yönetiminde Tavas Gönüllü Müfrezesi Denizli'den cepheye hareket etmişlerdir. 4 Temmuz'da Umurlu'ya ulaşan kuvvetlerden Denizli müfrezesi Başçayır'a, Tavas'tan giden gönüllüler ve Köpekçi Nuri Efe Çetesi Serçe Köye yerleştirilmişlerdir. Daha önceden burada bulunan kuvvetlere Demirci Mehmet Efe'nin 200 kadar kuvvetiyle katılması 5 Temmuz'da Umurlu'da Yunan ilerleyişinin durdurulmasında etkili olmuştur⁷³.

Denizli'de çevre il ve ilçelerden gönderilen heyetler aracılığı ile gönüllü, silah ve cephane toplanmaya çalışılırken, 8 Temmuz'da bütün yurda hitaben Aydın ve çevresinden Denizli'ye gelen göçmenler için yardım kampanyası başlatılmıştır⁷⁴. Müftü Ahmet Hulusi Efendi, 9 Temmuz'da 3 subay komutasında 4 makineli tüfek neferi ve 8 Çallı gönüllüyü Köşk'e göndermiştir⁷⁵.

Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in Aydın'ı geri almak için 13 Temmuz'da yaptığı hareket başarılı olmamıştır⁷⁶. Yunan kuvvetlerinin güçlü saldırısıyla 17 Temmuz'da gerçekleşen geri çekilme ve Köşk cephesinin kuruluşu, Kuva-yı Milliye açısından bir başarısızlık olmakla birlikte, bu gelişme ile direniş için heyecanın arttığı da görülmüştür⁷⁷. Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından 18 Temmuz 1919 günü seferberlik ilan edilerek 1884-1894 arası doğumlu vatandaşların silah altına alınması kararlaştırılmıştır⁷⁸. Denizli Heyet-i Milliyesi gönüllülerin işe, giyim kuşam, silah ve cephane ihtiyaçlarını karşılayarak Köşk cephesinin kuvvetlenmesine destek vermiştir⁷⁹.

Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, Ali Kurt Köyü'nden 23 Temmuz 1919'da Dede Efe ile adamları ve Kaklık'tan Ali Bey'in temin ettiği 25 kadar

⁷³ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.48, Ethem Peker, *Milli Mücadele Yıllarında Denizli ve Civarındaki Kuva-yı Milliye Faaliyetleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 1998, s.64.

⁷⁴ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.48. Sivas Kongresi'nden sonra bu çabalar daha fazla artmıştır. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.63. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.22.

⁷⁵ Yusuf Bildirici, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü" s.527.

⁷⁶ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.56.

⁷⁷ Mehmet Başaran, "Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri", Uluslar arası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-7-8 Eylül 2006, Cilt 1, Denizli 2007, s.533.

⁷⁸ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de I*, s.89 ve s.98. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de II*, s.269, Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi", Milli Mücadele'de Denizli ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi Sempozyumu, 24-25-26 Haziran 1992, Denizli, s.33-34, Şükrü Tekin Kaptan, *Türk Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, Cilt 2, Denizli-2000, s.135, Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele de Denizli, Isparta...*, s.67-68 ve s.122.

Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.52, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli*, s.26, Rahmi Apak, "...310 ila 314 doğumlu efrat için mecburi askerlik tatbik edilmiş, bunun aşağısı ve üstü gönüllü ve maaşlı olarak kullanılmıştı..." demektedir. Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi...*, s.110.

⁷⁹ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi ...*, s.240-241.

milis kuvveti ile Çal müfrezesini oluşturmuştur. Çal Müfrezesi, Acıpayam Müftüsü Hasan Efendi ve Kızılhisarlı Hasan Efendi Müfrezeleri, Teğmen Mümtaz Efendi yönetiminde Tavas Yıldırım Müfrezesi, Tavas'tan Hırkalı Halil Ağa müfrezesi trenle Köşk cephesine hareket etmişlerdir. Daha sonra Acıpayamlı Teğmen Ethem Efendi komutasında 1300-1317 doğumlulardan oluşan bir müfreze 29 Temmuz'da cepheye gönderilmiştir⁸⁰. Tavas Heyet-i Milliyesi kurucularından Tahir Efendi 28 Temmuz'da Tavas'taki silahları toplatarak cepheye göndermiştir⁸¹. Köşk Cephesi, bu kuvvetler ile Haziran 1920'ye kadar üstün Yunan kuvvetlerine karşı korunmuştur⁸².

Demirci Mehmet Efe'nin de vatan savunmasına katılması ile 11 Temmuz 1919'da Köşk cephesinde gönüllü sayısı bine yaklaşmıştır⁸³. Milli Aydın Cephesi'nin Karargahı durumuna gelen Köşk'te, Aydın bölgesinden efelerin yanı sıra 57.Tümen Kumandanı Albay Şefik, Binbaşı İsmail Hakkı, Binbaşı Hacı Şükrü, Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nuri, eski milletvekillerinden İlhami, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi, Teğmen Zekai, yedek Teğmen Necmi Beyler ve efradı ile cephenin yeniden ıslahını konuşmak üzere burada toplanmışlardır. Cepheye düzen vermek üzere cephedeki gönüllü birliklerin askeri teşkilata bağlanmaları kararı alınmış, Binbaşı Hacı Şükrü Bey "Aydın ve Havalisi Cephe Kumandanı", Binbaşı İsmail Hakkı Bey de cephe Topçu Kumandanlığına getirilmiştir⁸⁴.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, emekli Binbaşı Tahir Bey, Hırkalı Halil Ağa ve İштиpli Mehmet Efendi ile Temmuz sonunda, Nazilli'den Müderris Hacı Süleyman Efendi ile Pirlibeyli Mehmet Bey'i yanlarına alarak Köşk Cephesine gitmişlerdir. Köşk'e geldiğinde Hacı Şükrü Bey, Albay Şefik Bey ve Demirci Mehmet Efe, Galip Hoca (Celal Bayar) Yüzbaşı Kara Nuri, Sökeli ve Zurnacı Efeler tarafından karşılanarak karargaha gittiğinde ise hiç beklemediği bir durum ile karşılaşmıştır. Ağaçta kurşuna dizilmiş bir adam gördüğünde çok şaşırmıştır. Müftü Efendi bu adamın neden böyle asıldığını sorduğunda asker kaçağı olduğu için kurşuna dizildikten sonra asıldığını öğrendiğinde Müftü Efendi, Müslümanlıkta böyle şey olmadığını söyleyerek ölüyü indirterek, yikatıp namazını kıldırarak gömdürmüştür. Demirci Mehmet Efe'ye de vatan ile ilgili işlerin çetecilik ile yürütülemeyeceğini söylemiştir⁸⁵. Müftü Efendi bu davranışı ile çetelerin uygulamalarının gönüllüler ve halk üzerinde

⁸⁰ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.56. Ahmet Akif Tütenk, Denizli'den Köşk'e hareket eden müfrezeler arasında Kaletavas'tan Bekir Ağa müfrezesinin de ismini vermektedir. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.29.

⁸¹ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.128.

⁸² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de I*, s.89 ve s.108.

⁸³ Mehmet Başaran, "*Kuva-yı Milliye Dönemi Demirci Mehmet Efe'nin Faaliyetleri*", s.532.

⁸⁴ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.38. Demirci Mehmet Efe ve Hacı Şükrü Bey için Denizli'de kazdırılan mühürler 1 Ağustos'ta kendilerine gönderilmiştir. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.57.

⁸⁵ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.30.

oluşturabileceği olumsuz etkilerin önünü alma yönünde önemli bir çaba olarak görülebilir.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli’de Kuva-yı Milliye örgütlenmesini başlattığı gibi Nazilli ve Aydın cephelerinde Yunan kuvvetleriyle mücadele eden Kuva-yı Milliye güçlerinin ikmali içinde tedbirler almaya çalışmıştır. Bu nedenle Isparta, Eğirdir, Afyon, Burdur ve Dinar’dan silah ve cephane temini için girişimlerde bulunmuştur. Müftü Efendi’nin 30 Temmuz 1919 günü Aydın Cephesi Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey ile Cephe Kumandanı Demirci Mehmet Efe’ye çektiği telgrafta “... Silah ve cephanelerimiz çok şükür geldi ve daha da gelecek. Son derece çalışıyorum. Kazaların heyetlerine silah geldiği gün hemen göndermelerine dair telgraf çektim. Bugün de te’kit ettim. Cephaneye ihtiyacınız varsa ilk trenle göndereyim evlatlarım...”⁸⁶ demiştir. Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey cephede silah, cephane ve insana duyulan ihtiyaca bağlı olarak aynı gün çektiği telgrafta Denizli Heyet-i Milliyesi’nden silah başına yüzer fişek hesabıyla cephane ve iki yüz kişilik kuvvet göndermelerini istedikten sonra, gönderilecek kuvvetler için “...Rica ederim, çoluk çocuk olmasın. Memleketin en kabadayı efradından olmasına inayet buyurunuz efendim.” demektedir.⁸⁷ Demirci Mehmet Efe’nin Köşk’ten 2 Ağustos 1919 tarihli Denizli Heyet-i Milliyesi’ne çektiği telgrafında;

“Rica ederim babacığım, askerim nizamiye askeri değildir. Yapılacak işler zeybek işidir. Çabuk olması lazımdır. Sonra efrad peyderpey çamaşır değiştirmeye gittikçe senin göndereceğin kuvvetin hükmü kalmaz, faide yerine zarar verir. Artık benim aklım yoktur. Siz bilirsiniz”⁸⁸ demektedir.

İzmir’in işgali ve yaşanan zulümlerin İzmir ile sınırlı kalmayacağı bilindiği için, Yunan işgal ve zulümlerine son verilmesi amacıyla 2 Ağustos’ta İstanbul’a bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu heyette Nazilli’den Avukat İlhami ve Ömer Beyler, Denizli’den Mustafa Naili Küçükağa ve Sarayköy’den Emin Aslan Tokat ile Gümölcine muhacirlerinden Esat Hoca yer almıştır. İşgalleri önlemeye yönelik olarak İstanbul Hükümeti’ni harekete geçirmeye çalışan heyet, İstanbul’dan işgaller karşısında tepki vermemeleri yönünde nasihat alarak geriye dönmüştür.⁸⁹

3 Ağustos’ta Acıpayam’dan 6 yedek subay ile bir kısım er, 5 Ağustos’ta bir subay komutasında 61 silahlı nefer ile 50 sandık cephane Köşk cephesine gönderilecek şekilde hazırlanmıştır. Cepheye gönderilmiş olan 36 mevcutlu

⁸⁶ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele’de I*, s.97.

⁸⁷ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele’de Denizli*, s.55.

⁸⁸ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele’de Denizli*, s.57.

⁸⁹ Veysi Akın, *Milli Mücadele’de*, s.19-20. Toker, Yunan askerlerinin yaptıkları zulüm ve fenalıkları İstanbul Hükümetine duyurmak amacıyla Müftü Ahmet Hulusi Efendi tarafından 2 Ağustos 1919’da Küçükağa Oğlu Mustafa Naili Bey’in İstanbul’a gönderildiği bilgisini vermektedir. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.57.

Buldan Çetesi, Bozdoğan Çetesi ile Teğmen Şevket Efendi kumandasına verilmiştir. Bu kuvvetler 7 Ağustos'ta 2 makineli tüfek ile takviye edilecek 200 mevcutlu Mestan Çetesi bünyesinde bulunan 22 mevcutlu Çal Çetesiyle cephede mevzilenmiştir⁹⁰.

Ahmet Hulusi Efendi 11 Ağustos'ta 30 sandık cephane ile bir sandık bombayı cepheye göndermiştir. Buldan Heyet-i Milliyesi ise peyderpey olmak üzere 11 Ağustos'a kadar Nazilli Kuva-yı Milliyesi'ne 4 sandık cephanesiyle birlikte 43 Alman tüfeği, 1 sandık cephanesiyle 23 muaddel martin ve müteferrik olarak 20 Osmanlı mavzer fişegi ve 150 adet Rus mavzer fişegi göndermişlerdir⁹¹.

Bölgedeki gelişmelerden rahatsız olan İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri, çetelerin Denizli ve havalisinde işledikleri suçları incelemek üzere İçişleri Bakanlığı Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'yı Denizli'ye göndermiştir. Denizli'ye 3 Ağustos 1919'da gelen Paşa, birkaç Heyet-i Milliye üyesiyle görüştüktan ve kendisini karşılamayan ve görüşme teklifini kabul etmeyen Müftü Efendi'nin ayağına giderek direnişten vazgeçilmesini istemiş ise de başarılı olamamıştır. Daha sonra Nazilli'ye giden Paşa orada tutuklanmış ve bir süre sonra serbest bırakılarak İstanbul'a geri gönderilmiştir⁹².

Bu sırada örgütlü mücadeleyi gerçekleştirmek ve organize olabilmek için Aydın, Nazilli ve Denizli'den katılımcılarla 6-9 Ağustos 1919'da Birinci Nazilli Kongresi toplanmıştır⁹³. Kongrede görüşmeler yapıldıktan sonra, para toplanması ve cephenin iase ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması için bir "Heyet-i Merkeziye" oluşturulmuştur⁹⁴. Genel merkez Nazilli olmak üzere Aydın, Muğla, Denizli liva ve kazalarında Heyet-i Milliyeler kurularak, bunların Yunanlılara karşı oluşan uyanışın iyi idare edilerek, oluşabilecek asayişsizliğin önüne geçilerek cepheler mücahit ve gönüllü gönderilerek iase ve ibatelerinin temini ve ailelerinin yeterli yardıma kavuşturulması amaçlamıştır⁹⁵.

⁹⁰ Yusuf Bildirici, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü"..., s.528.

⁹¹ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta*..., s.128.

⁹² Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.59-60.

⁹³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye*..., s.77, M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.231, Tarhan Toker, *Denizli Tarihi*..., s.143. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye*..., s.60. İlhan Tekeli-Selim İlkin, kongrenin 6-9 Ağustos 1919'da toplandığı bilgisini vermektedir. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten*..., s.181. Gökbel ve Müderrisoğlu, kongrenin toplanma tarihi için 8 Ağustos'u vermektedir. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*..., s.372, Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını Ankara 1990, s.200. Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*, s.303'de "...7 Ağustos 1919 günü toplandı", Köstüklü ise *Milli Mücadelede Denizli, Isparta*, s.137'de "...7-8 Temmuz'da Birinci Nazilli kongresi yapıldı" demektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri*..., s.67.

⁹⁴ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta*..., s.137.

⁹⁵ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi*..., s.303-304. Daha geniş bilgi için bkz. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri*..., s.70-74.

Bu kongrede Denizli'yi Helvacı Zade Tavaslı Şahaloğlu Mehmet Kemalettin, Nakip Mehmet Ziya, Acıpayam'ı Mehmet Kamil, Buldan'ı Müderris Hacı Salih Efendi, Çal'ı⁹⁶ Mehmet Tevfik Efendi⁹⁷ Tavas'ı Hacı Hüseyin ve Mazlum Baba, Güney'i Eyüp Hilmi, Kadıköy (Babadağ)'ü Mehmet Cemal ve Sabri temsil etmiştir⁹⁸. Kongrede kurulan 45 kişilik "*Aydın Cenup Cephesi Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi*"⁹⁹ oluşturulmuştur. Bu kongre etki alanı olarak, Denizli, Muğla Sancaklarıyla, işgal görmeyen Aydın Sancağı topraklarını içerisine almıştır¹⁰⁰.

Denizli Heyet-i Milliyesi'nin sancak içerisinde bulunan diğer Heyet-i Milliyeler ile kurduğu ilişkiler sonucunda Denizli'ye ilk olarak Tavas Heyet-i Milliyesi tarafından 4400 kilo buğday, 166 kilo arpa gönderilmiştir. Denizli Heyet-i Milliyesine köy ve ilçelerden aynı ve nakdi yardımlar yapıldığı gibi, Heyet-i Milliye'nin bilgisi dahilinde diğer milli heyetler tarafından doğrudan cepheye gönderilmeleri de sağlanmıştır¹⁰¹. Üzerlik Köy'ü 163 lira bağışta bulunmuştur. Tavas Kazası 18 Ağustos 1919'a kadar 6300 kuruş para, 1448480 kuruş tutarında mal yardımında bulunmuştur. Çardak Belediyesi tarafından 7500 okka arpa ve 8 adet koyun gönderilirken, Acıpayam'dan 3 Ağustos 1919 da 600 lira para toplanmıştır. Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından Nazilli halkının un ihtiyacının temini amacıyla Denizli'den dışarıya un gönderilmesi yasaklanmıştır¹⁰². Sarayköy Heyet-i Milliyesi'nin de 1919 içerisinde önemli katkıları olmuştur¹⁰³.

57.Tümen, Kuva-yı Milliye'nin sayıca az olduğu başlangıç döneminde iâşelerini sağlarken, Kuva-yı Milliye'nin sayısının artmasıyla iâşe ve giyim ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir¹⁰⁴. Bu nedenle Duyun-u Umumiye ve Reji İdaresi ambarlarından istifade edilmeye çalışılmış, hatta 57.Tümen Kumandanı

⁹⁶ Bu kongreye Çal'dan delege olarak Tevfik, Derviş Beyler ile Müftüzade Emin Efendi katılmıştır. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.7, s.104-105. Toker ve Tütenk'in Çal'dan sadece Mehmet Tevfik Efendi'nin katıldığı bilgisi eksiktir. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.60, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.32.

⁹⁷ Tarhan Toker, *Denizli Tarihi...*, s.143. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri...*, s.73'te, 17 Ağustos 1919'da imzalanan 8 Ağustos kararlarının yer aldığı surette Çal murahhası olarak kararlara imza koyanlar arasında Mehmet Emin adı görülmektedir.

⁹⁸ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri...*, s.109. Köstüklü, kongreye katılanlardan Mehmet Kemalettin'i Mahmut Kemalettin olarak vermiştir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.68.

⁹⁹ Emin Tokat, *Milli Mücadele'de Sarayköy Hatıralarım...*, s.39.

¹⁰⁰ İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.183.

¹⁰¹ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.127-128. Nuri Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi", s.38.

¹⁰² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de I*, s.99, Ali Sarıkoyuncu, "*Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi*", s.38.

¹⁰³ Sarayköy Heyet-i Milliyesi tarafından Aydın ve Nazilli Bölgesine değişik tarihlerde yapılan yardımlar için bkz. Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.87-98.

¹⁰⁴ Saim Türkman, "*Kuva-yı Milliye'nin İâşe İkmali*", s.202.

Şefik Bey şahsi sorumluluğu üzerine alarak Duyun-u Umumiye'ye bağlı aşar ambarlarından ekmeklik ve yemlik hububata el koydurmuştur. Düyun-u Umumiye Müdüriyeti'nin protesto ve şikayetlerine rağmen hububat milli kuvvetlerin ekmeklik, bulgurluk ve hayvanatın yemlik hububatı olarak alınmıştır. Hububat başlangıçta Denizli Heyet-i Milliyesi'ne sonraları Heyet-i Merkeziye ye makbuz ile devr edilerek, Denizli'de bulunan Pandozoplos Un Fabrikası'nda öğütülerek kullanıma hazır hale getirilmiştir¹⁰⁵. Bu hububatın bedelinin bir kısmı Denizli Heyet-i Milliyesi tarafından karşılanırken, çoğu kısmı Nazilli Heyet-i Merkeziyesi tarafından karşılanmıştır¹⁰⁶.

Çivril Heyet-i Milliyesi tarafından 14 Ağustos'ta Aydın savunmasına yardım için 200 lira gönderilirken, Tavas Heyet-i Milliyesi'nin Tavas'ta topladığı hububatın Hacı Şükrü Bey tarafından Denizli'ye nakledilmesi istenmiştir¹⁰⁷.

1920 başlarında Denizli ve ilçelerinden yapılan yardımlar bir yarışa dönüşmüştür. Çivril'in fakirliğine rağmen en fazla asker ve zahireyi cepheye gönderdiği Çivril Askerlik Şubesi tarafından belirtilirken, Çal Heyet-i Milliyesinin Kuva-yı Milliye'ye Ağustos ayı başında 100.000 liraya yakın para yardımı yaptığı, Temmuz başından 4 Ağustos'a kadar cepheye Çal'dan 264 silah ve 31.000 cephane sevk edildiği anlaşıyordu¹⁰⁸. Bu yapılanlar Kuva-yı Milliye'nin Heyet-i Milliyelerin desteği ile bir halk hareketi olarak yürütülmektedir. Heyet-i Milliyelerden gelen işe, giyim, silah, cephane ve para yardımları Kuva-yı Milliye'yi ayakta tutmaktadır.

Kuva-yı Milliye için toplanan yardımlar "Nakdi ve Ayni Teberru" olarak toplanıyor ve adı teberru (bağış) olarak geçiyorsa da yardımın yapılması kişilerin rızasına bırakılmıyordu¹⁰⁹.

Birinci Nazilli Kongresi'nden sonra Alaşehir'de, iki defa Balıkesir'de ve tekrar Nazilli'de daha geniş katılımlı iki kongre daha toplanmıştır¹¹⁰. 16-25 Ağustos 1919'da yapılan Alaşehir Kongresine Aydın, Afyon, Balıkesir, Denizli, İzmir, Saruhan (Manisa) ve Uşak'tan 45 kişi katılmıştır¹¹¹.

Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanlığı Nazilli Heyet-i Merkeziyesi'nden Yunanlılara karşı izlenecek saldırı planını görüşmek üzere Kuva-yı Milliye

¹⁰⁵ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen*, (1 Haziran 1937), Cilt II, s.174, Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.147.

¹⁰⁶ Turan Akkoyun, *İstiklal Savaşında Aydın Kuva-yı Milliyesi...*, s.94.

¹⁰⁷ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.128-129.

¹⁰⁸ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.129-130.

¹⁰⁹ Bağışın cins ve miktarı Kuva-yı Milliye ve Heyet-i Milliyeler tarafından belirleniyordu. Saim Türkman, *"Kuva-yı Milliye'nin İşe İkmali"*, s.207.

¹¹⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.7, s.105. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri...*, s.104. Aslan Buğdaycı, *Milli Mücadele'de Nazilli, 1919-1922*, Nazilli 1996, s.106.

¹¹¹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.60.

kuruluşlarından ikişer temsilci gönderilmesini istedi. Denizli'den Mutasarrıf Faik Bey, Askerlik Şube Reisi Albay Tefvîk Bey, Muallim Hayrettin Bey ve Denizli Özel idare Müdürü Hüseyin Avni Bey'den oluşan heyet 22 Ağustos 1919'da Köşk'e hareket ettiler. Burada yapılan toplantı sonucunda Aydın'dan Yunan kuvvetlerinin atılması için taarruza geçilmesi fikri kabul edildi¹¹². Denizli'de 22 Ağustos'ta aşar ambarlarında bulunan zahirenin cepheye gönderilmesi için deve kolu kurulması, köprü ve istasyonların korunması için bir askeri bölük oluşturulması kararlaştırıldı. Ayrıca 23 Ağustos'ta Dr. Kazım Bey'in (Samanlı) yönetiminde Milli Hilal-i Ahmer Hastanesi açıldı¹¹³.

Üçyol mıntıkasındaki Yunan kuvvetlerini öncelikle bulunduğu yerden atarak¹¹⁴ Aydın'ı geri almak üzere 26 Ağustos 1919'da yapılan Üçyol muharebelerinde başarı sağlanamamıştır¹¹⁵.

İkinci Nazilli Kongresi 19 Eylül 1919'da toplanmış ve bu kongre güney cephesindeki örgütlenmeyi Alaşehir Kongresinde alınan kararlar ile yeniden düzenleyerek, cephenin siyasal odağı olacak Heyet-i Merkeziye'yi "Cemiyetler Kanununa" uygun olarak yeniden oluşturma yönünde kararlar alınmıştır¹¹⁶.

Kongrede Denizli'yi Müftü Hulusi Efendi ve Helvacızade Mehmet Emin Efendi Buldan'ı Hacı Rasih Efendi ve Karaahmetzade Halil Ağa, Çal'ı Müftüzade Emin Efendi, Çardak'ı Rıza Bey ve Hüsnî Efendi, Honaz'ı Tefvîk Bey ve Haraç Ahmet Efendi, Sarayköy'ü Müftü Ahmet ve Hüseyin Efendiler, Güney'i Eyüp Efendi, Tavas'ı Mehmet Kemal ve Hacı Ali Efendiler, Garbi Karaağaç'ı Mehmet ve Ahmet Latif Efendiler, Kadıköy'ü Mehmet ve Ahmet Efendiler, Karahayit'ı Küçük Mehmet Ağazade Mehmet Efendi temsil etmiştir¹¹⁷.

İkinci Nazilli Kongresi'nde, I.Nazilli Kongresi'nde oluşturulan 45 kişiden oluşan Heyet-i Merkeziye'nin daimi kurul olarak yerinde kalması,

¹¹² Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.61-62, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.34.

¹¹³ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.34, Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.62.

¹¹⁴ Turan Akkoyun, *İstiklal Savaşında Aydın Kuva-yı Milliyesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1988, s.71.

¹¹⁵ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.106, Turan Akkoyun, *İstiklal Savaşında...*, s.72.

¹¹⁶ Bu kongreye Antalya, Burdur, Isparta, Denizli Menteşe livalarından başka Apa, Atça, Eşme, Alaşehir, Eğridir, Uluborlu, Bademiye, Balyanbolu, Buldan, Bozdoğan, Çivril, Çardak, Honaz, Dalama, Sarayköy, Sultanhisar, Keçiborlu, Güney, Sandıklı, Tavas, Garbi Karaağaç, Kadıköy (Babadağ) Karacasu, Karahayit, Kuyucak, Nazilli, Muğla Bodrum, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas kaza ve nahiyelerinden de ikişer delege katılmıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.218-219. Asaf Gökbek, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s.375. Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri...*, s.85.

¹¹⁷ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri...*, s.113-114.

yeniden teşekkül edecek heyette maliye, levazım, insan ikmali ve sıhhiye gibi encümenleri kurulması kararlaştırılmıştır¹¹⁸.

Nazilli Heyet-i Milliyesi cephede Demirci Mehmet Efe'ye Ağustos 1919'da "Aydın Mıntıkası Kumandanı", Yörük Ali Efe'ye "Cenubi Aydın Mıntıkası Kumandanı" ünvanı verdikten sonra, 4 Eylül 1919'da Demirci Mehmet Efe "Umum Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı" unvanını almıştır. Cephede bir süre Hacı Şükrü Bey ile çalışan Demirci Mehmet Efe, 5 Ekim 1919'da Şükrü Bey'in Köşk'ten ayrılması'nın ardından "Aydın ve Menteşe Havalisi Umum Kuvayı Milliye Kumandanı" unvanıyla tüm yetkileri kendisinde toplamıştır¹¹⁹. Yörük Ali Efe bu esnada "Köşk Cephesi Kumandanı" unvanını alırken Denizli'den Molla Bekir ve Ali Kurtlu Dede Efe'yi de maiyetine almıştır¹²⁰.

Demirci Mehmet Efe'nin bölge üzerinde güç elde ettiği süreçte Sivas Kongresi toplanmıştı. Bu kongreden efelerin kurduğu saltanatı yerinden oynatacak kararlar alınmaya başlanmış, 9 Eylül günü Ali Fuat Paşa (Cebesoy) Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığına getirilmiştir. Batı Anadolu'nun kuzeyinde Çerkez Ethem'in, güneyinde Demirci Mehmet Efe'nin varlığı çok önemli güç haline gelmişti. Ali Fuat Paşa'nın bu gücün üzerinde otorite kurmasında zorlanması ile bölge ikiye bölünmüştür¹²¹.

15 Kasım 1919'da Denizli'de Heyet-i Milliye adına Müftü Ahmet Hulusi Efendi yaptığı bir ilan ile Aydın'dan göç edenlerin durumlarının zavallı ve perişan hallerinin endişe verici olduğundan gerekli yardımın yapılarak kışın göçmenler üzerinde yaratacağı sıkıntıların hafifletmenin milli ve dini bir görev olduğunu hatırlatmıştır. Bu ilan da ayrıca acil olarak yatak, yorgan, çamaşır gibi gereksinimlerinin karşılanmasına gayret gösterilmesi ve bunun için Heyet-i Milliye tarafından açılan defterlere yardımların teslimine dair kayıtların yapılması istenmiştir¹²².

23. ve 57. Tümenlerin sevk ve idaresini eline almak ve efelerin idaresinden kaynaklanan olumsuzlukları bertaraf etmek için gönderilen Refet (Bele) Bey¹²³, 16 Kasım 1919'da Denizli'de¹²⁴ Albay Mehmet Şefik Bey

¹¹⁸ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele Denizli, Isparta...*, s.137-138. İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten...*, s.221'de 6 Ekim 1919'da Nazilli'de yapılan "Harekat-ı Milliye Reddi İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi" toplantısında, encümenlerin kurulması, yetki ve görevlerinin belirlenmesi için alınan kararlar dikkate alındığında bazılarınca Üçüncü Nazilli Kongresi adlandırması yapıldığını belirtmiştir.

¹¹⁹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.39. Nuri Köstüklü, Demirci Mehmet Efe'nin "Umum Aydın ve Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı" unvanını 5 Eylül 1919'da aldığını belirtmiştir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.109.

¹²⁰ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.40.

¹²¹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.41.

¹²² Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.69.

¹²³ Refet Bey cepheye geldikten sonra sevk ve idareyi eline alma konusunda bekleneni verememiştir. Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi...*, s.381.

¹²⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s.117.

tarafından karşılanmıştır¹²⁵. Denizli İstasyonunda karşılanan Refet Bey geceyi Denizli'de geçirdikten sonra, Albay Mehmet Şefik Bey ve Heyet-i Merkeziye azaları ile Nazilli'ye geçilmiştir¹²⁶. Albay Refet Bey cephedeki askeri ve gönüllü güçleri kendisine bağlamakta yeterince başarılı olamamıştır¹²⁷. Refet Bey, Aydın, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya Sancakları ile Ödemiş Kazasını içerisine alan cepheye komutan olmuştur. Kuvvetlere "Menderesler Grubu" adı verilmiştir¹²⁸. Menderes Grubu adı altında Büyük ve Küçük Menderes Havzaları bölgesindeki nizami ve milli kuvvetler 6 Şubat 1920'de verilen emir doğrultusunda, Mart 1920 başlarında "İzmir Cenup Cephesi" adı altında yeniden teşkilatlandırılmıştır¹²⁹. Cephe komutanlığına Albay Şefik Bey getirilmiştir. Demirci Mehmet Efe, Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak kalmıştır¹³⁰.

Milne Hattı üzerinde küçük çatışmalar dışında önemli olayların yaşanmadığı bu dönemde, bölgede bulunan Nazilli ve Denizli mıntıkası kuvvetlerinin Konya bölgesindeki isyanların bastırılmasında rol oynadıkları görülmektedir¹³¹. Demirci komutasındaki kuvvetler 13 Ekim'de Dinar'dan Eğridir'e oradan Şarkikaraağaç'a geçerek gerekli tedbirleri aldıktan sonra 16-17 Ekim'den itibaren bölgedeki Konya Ayaklanmasının (2 Ekim-22 Kasım 1920) bastırılmasında önemli hizmetleri olmuştur¹³².

Mondros Mütarekesi ile İstanbul'a gönderilen Dağ toplarının kamaları yerine Topçu Binbaşı Abdülatif Bey'in gözetiminde Kikkıp Ahmet Bey tarafından Denizli'deki yerli Rum tüccarlardan Pandozoplu'nun Un fabrikasında toplar için yeni kamalar imal edilmiştir. Yeni kamalarla çalışır hale

¹²⁵ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali*, 106 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1 Eylül 1937, Yıl: 11, Sayı: 47, Cilt III, İstanbul 1937, s. 9, Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi...*, s. 337 ve s. 379-380.

¹²⁶ Refet Bey Nazilli'de Demirci Mehmet Efe ve kalabalık bir zeybek topluluğu tarafından karşılanmıştır. Bu karşılama saygı icabı mı, Demirci Efe'nin gövde gösterisi mi anlaşılamamıştır. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s. 388-389.

¹²⁷ Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın değerlendirmesine göre; Refet Bey cepheye geldikten sonra komutayı Demirci Mehmet Efe'den almaya gerek veya yarar görmemiş, ya da komuta kendisine teslim edilmemiştir. Demirci'nin mahiyetinde bir kurmay gibi görev yapmak durumunda kalmıştır. Bölge şartlarında Refet Bey ya Demirci'nin komutasına yardım etmenin doğru olduğuna inanmış, ya da cephenin komutasını herhangi bir nedenle alamamıştır. Bu durumda kendisine "... mutlaka komutayı al..." emri vermenin doğru olduğuna inanılmadığından böyle bir emir de verilmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I, (1920-1927) Yayına hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara 1984, s. 195.

¹²⁸ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s. 42.

¹²⁹ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi...*, s. 383.

¹³⁰ Ahmet Akif Tüten, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s. 35.

¹³¹ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s. 42.

¹³² Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C. VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara 1974, s. 199.

getirilen toplar denendikten sonra 8 Mart 1920'de cepheye gönderilmiştir¹³³.

Nazilli yöresinden Denizli'ye gönderilen kimsesiz çocukların bakımı ve yetiştirilmeleri için 14 Mart 1920'de Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında 130 çocuğun barındırıldığı Darüleytam açılmıştır¹³⁴.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla Ankara'da oluşan hükümet merkezi otoriteyi kurmak yolunda düzenli ordunun kurulması kararı ile önemli adımlardan birini atmıştır. Garp Cephesi komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesinde otoritesini kuramaması nedeniyle cephe ikiye ayrılmış, Garp Cephesi komutanlığına İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi komutanlığına da Refet Bey getirilmiştir¹³⁵.

Haziran 1920'ye kadar cephede çok büyük bir değişiklik olmamasına rağmen Yunanlıların 22 Haziran 1920 de genel taarruza geçmeleri ile Köşk Cephesi düşmüştü¹³⁶. Köşk Cephesinin düşmesiyle Albay Şefik Bey Nazilli'de bulunan yaralı ve hastaların ve Heyet-i Merkeziye'ye ait eşyaların, burada bulunan Rum nüfusun, topçu ve piyade ihtiyatlarının istihkam malzemeleri ile dinamitlerin vagonlarla Denizli'ye nakledilmesi kararlarını almıştır¹³⁷.

24 Haziran'da Yunan taarruzuyla Köşk'ten Kuva-yı Milliye geri çekilmeye başlayınca Köşk, Sultanhisar, Atça¹³⁸ Nazilli ahalisi de Denizli'ye doğru göçe başladılar¹³⁹. Aydın, Umurlu, Köşk, Sultanhisarı, Atça ve Nazilli yerli Rumları da Kuva-yı Milliye tarafından Denizli'ye göç ettirilmişlerdir. Rumlar Denizli'de Rum mahallelerine ve kiliselerine yerleştirilmişlerdir¹⁴⁰.

¹³³ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.63. Top kamaları torna, matkap, bileyi taşı ve posta ocağı kullanılarak 45 günde imal edilmişlerdir. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.36. 22 Nisan 1919 tarihli XVII. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın piyade ve makinelik tüfekler ile Erhard top kamalarının İstanbul'a gönderilmesi emriyle Denizli'den 8 Erhard cebel kamasiyla nişangahı gönderilmiştir. M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, (1 Mart 1937) I.Cilt, s.44.

¹³⁴ Darüleytam müdürlüğüne Dr. Kemal Şakir Efendinin oğlu öğretmen Talat Bey (Saraçoğlu), yönetim kurulu üyeliklerine Küçük İsmail oğlu Tevfik, Hoca oğlu Kaymakam Hamdi, dava vekili Salih, katipliğine Hasan Beyler, öğretmenliğine Şaziye hanım atanmışlardır. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.63. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.36-37.

¹³⁵ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.43, Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I...*, s.253-254.

¹³⁶ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67, Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye...*, s.174, Asaf Gökbek, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s. 396, Toker, Kocatürk ve Gökbek, 22 Haziran genel saldırısını tarih olarak verirken Tütenk, Köşk cephesinin Yunanlıların 24 Haziran 1920 günü yapılan saldırılarıyla düştüğünü belirtmektedir. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele de Denizli*, s.40. Köstüklü ve Akın, genel taarruz için 23 Haziran tarihini vermektedir. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s. 106. Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.43.

¹³⁷ Bilal Cura, "Demirci Mehmet Efe'nin Nazilli'de Kuva-yı Milliye Faaliyetleri", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, (Panel), Aydın Tarih Grubu Yayını:3, Editör: Mehmet Başaran, Aydın 2006, s.129.

¹³⁸ Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.40.

¹³⁹ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67.

¹⁴⁰ M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, 1 Eylül 1937, Cilt III, s.193.

Denizli'ye göç eden ve ettirilenler tarafından Denizli'de nüfusun artması, eşya fiyatlarının artmasına, gıda maddelerinin piyasadan kalkmasına, yani göçmenlerin yedirilip iştirilmesini ve barındırılmasını güçleştirdiği görülmüştür¹⁴¹. Denizli'ye gelen göçmenler ile Denizli Heyet-i Milliyesi'nin "Göçmenler Şubesi" ilgilenmiştir. Bu şube Müslim ve gayri müslüm Denizli'de bulunan tüm göçmenlerin iskan ve iaşelerinin teminine çalışmıştır. Müftü Efendi Denizli'de bulunan göçmenlere yardım edilmesi için bir taraftan çaba sarfederken, diğer taraftan Küçük İsmailzade Tefik Bey, Yiğitbaşı Hacı İsmail Efendi, Hacı Bayraktarzade Mehmet, Yeşilzade Hacı Ahmet, İlbadılı Pabuçcu Hacı Süleyman, Karamilzade Hacı Ali, Tütüncü Hacı Mustafazade Salih, Hacı Reşitzade Ahmet Efendilerden oluşan bir komisyon kurdurmuştur¹⁴².

Milli kuvvetler dağınık bir halde Sarayköy'e çekilerek 24/25 Haziran 1920 gecesini Milli Karargahı Sarayköy'de kurarak bu bölgenin işgalini engellemeye çalıştılar¹⁴³. 3 Temmuz'da ise Nazilli işgal edilmiştir¹⁴⁴.

Yunan ilerleyişi Denizli'de de ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Köşk ve Sarayköy tarafından geri çekilen gönüllülerin bir kısmı Çal, Ortaköy ve Yeşiloba'da (Medele) cephe oluşturmuşlardır¹⁴⁵. Çivril ve Çal bölgesinde düşmanın yaklaşmasıyla birlikte heyecan artmış ve gönüllü sayısında önemli bir artış görülmüştür¹⁴⁶.

"İzmir Güney Cephesi Heyeti Merkeziyesi" adını da taşıyan Nazilli Heyet-i Merkeziyesi Yunan saldırılarının gelişmesiyle önce 24 Haziran'da Denizli'ye, oradan da daha emniyetli düşünülen Dinar'a 4 Temmuz'da ve daha sonra da Burdur'a taşınmıştır¹⁴⁷. 29 Eylül 1920'de lağv edilinceye kadar görevini sürdürmüştür¹⁴⁸. 4 Temmuz 1920 günü 57. Tümen Karargahı Denizli yakınlarında Goncalı İstasyonu'na taşınmıştır. Yunan kuvvetleri 3 Temmuz'da Nazilli'yi işgal ettikten sonra, Nazilli ve Alaşehir yönünden hareketlenerek 5 Temmuz'da Buldan'ı ve Sarayköy'ün bazı köylerini işgal etmişlerdir¹⁴⁹. Bu

¹⁴¹ Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.75. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri...*, s.98.

¹⁴² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de I*, s.105. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi*, 42.

¹⁴³ Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye*, s.67, Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadele'de Denizli...*, s.40.

¹⁴⁴ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.106. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67 ve 68. tarihini 30 Haziran 1920 olarak vermektedir. Tarhan Toker, *Kuvayı Milliye...*, s.67 ve 68.

¹⁴⁵ İlçemiz Bekilli 1998, Bekilli Kalkınma ve Dayanışma Derneği, s.46.

¹⁴⁶ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.106.

¹⁴⁷ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.138. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın...*, s.401.

¹⁴⁸ Bundan sonra Kuva-yı Milliye'nin ikmal işleri Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından yürütülmüştür. Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.139. Asaf Gökbel, Heyeti Merkeziye'nin lağv tarihi için 1 Ekim 1920 tarihini vermiştir. Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de...*, s.401.

¹⁴⁹ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.106. Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.44.

işgallerin ardından Güney, Çal ilçesinin Menderes Nehri'nin sağ tarafında kalan Bekilli, Süller, Şapçılar¹⁵⁰, Yeşiloba (Medele), Kutlubey (Moraca), Deşdemir, Üçkuyu, Şalvan (Şeyh Elvan) gibi köyleri de işgal altına girmiştir¹⁵¹.

Yunan ilerleyişi karşısında şartların ağırlaştığı bir süreçte Yunanlıların Menderes Nehri'ni geçerek Denizli'yi işgal edecekleri yönünde oluşan endişe ve korkular ile¹⁵², cephede yaşanan çarpışmalar devam ederken Denizli'de Sökeli Ali Efe'nin öldürülmesi ile başlayan Denizli Olayı ve etkileriyle de uğraşmak durumunda kalınmıştır. Demirci Mehmet Efendi'nin Denizli'nin yönetimi üzerinde etkisi başlamıştır.

Ankara hükümeti cepheyi Eyüp Bey komutasındaki Demiralay ve Çolak İbrahim Bey'in Süvari Tümeniyle takviye etmiş, Yunanlıların hareket yönlerini Kütahya Afyon Eskişehir ve Ankara'ya yöneltmesiyle Menderes cephesinde bir rahatlama meydana gelmiştir¹⁵³. Ekim sonlarında Çal bölgesinden 1000'e yakın gönüllü Ortaköy'de toplanmıştır¹⁵⁴. Isparta Mebusu ve Timur Alayı Komutanı Hafız İbrahim Bey, 26-27 Ekim 1920'de Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgraf ile Alayı'nın Çal'a gittiğini, Ahmetli civarını fırkanın teslim alacağı bilgisini vermiştir¹⁵⁵.

Sivas Kongresi'nin 11 Eylül'de yapılan toplantısında Denizli temsilcisi Şükrü Bey, Aydın Kuva-yı Milliye'sinin masraflarına dikkat çekerek "...Bunların kendileriyle ailelerinin ihtiyacı temin ediliyor; bunların işçileri pek ağır oluyor; mekulat, melbusat pek ağıra mal oluyor. Fazla olarak mahiye efrada beş ve ihtiyat zabitanına on beş lira veriliyor" diyerek, "...Bilmem bu kuvvetleri hem işeye, hem ilbasa ilanihaye Heyet-i Milliyeler tahammül edebilecekler mi?..." ifadesiyle ihtiyaçların bundan sonra ne kadar karşılanabileceği yönündeki kuşkuları olduğunu ortaya koyuyordu¹⁵⁶.

Sonuç

İşgale uğrayan Aydın ve havalisinde başından itibaren işgale karşı kararlı bir direniş görülmüştür. Direniş gösteren Aydın Kuva-yı Milliyesine Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren Denizli katkı yapmaya çalışmıştır.

Denizli merkezinden ve haricinden gönüllü sıfatıyla insanların ortaya çıkıp vatan savunmasına katılmalarında yalnız işgalden korunma duygusunun zorlaması ile değil, Yunan işgaliyle kendini gösteren her türlü mezalimi sona erdirerek, işgale tamamıyla son verme arzusundan kaynaklanmıştır.

¹⁵⁰ Tarhan Toker, *Kuva-yı Milliye...*, s.67.

¹⁵¹ İlçemiz Bekilli 1998, s.47.

¹⁵² M. Şefik Aker, *İstiklal Harbinde 57.Tümen*, 1 Eylül 1937, Cilt III, İstanbul 1937, s.192.

¹⁵³ Veysi Akın, *Milli Mücadele'de...*, s.45.

¹⁵⁴ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta...*, s.106.

¹⁵⁵ Bayram Kodaman - Hasan Babacan, *Hafız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele ile İlgili Belgeler*, Süleyman Demirel Üniversitesi, AİİT Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Göltaş Kültür Dizisi:6, Yeni Matbaa, Isparta 1988, s.239.

¹⁵⁶ Turan Akkoyun, *İstiklal Savaşında Aydın Kuva-yı Milliyesi...*, s.95.